

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ ПРОТЕКЦІОНІЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглянуті теоретичні засади політики протекціонізму. Розкрито сучасний стан зовнішньоторговельного балансу України. Сформульовані рекомендації по удосконаленню політики протекціонізму в Україні.

Ключові слова: протекціонізм, зовнішньоторговельний баланс, сальдо зовнішньоторговельного балансу, конкуренція, митний тариф, митно-тарифне регулювання.

Постановка проблеми. Структура української економіки, її експортно-орієнтований характер, прагнення до розширення зони вільної торгівлі з Європейським Союзом особливо гостро ставлять питання захисту національних економічних інтересів. Існує об'єктивна необхідність розробки у найближчій перспективі дієвої, науково обґрунтованої стратегії забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Одним із основних пріоритетів цієї стратегії має стати застосування раціонального державного протекціонізму, який би дав змогу вітчизняним підприємствам швидше і результативніше адаптуватися до нових умов розвитку глобальної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми реалізації політики протекціонізму досліджували багато зарубіжних та українських вчених – представників різних напрямів економічної теорії, зокрема, А.Сміт, Д.Рікардо, Ф.Ліст, К.Маркс, П.Кругман, О.Борисенко, П. Гайдуцький, В.Геєць, О.Гребельник, Н.Горін, Я. Жаліло, Н.Науменко, Н.Ткаченко, А. Філіпенко та багато інших. Також детальний аналіз протекціоністських заходів здійснюється міжнародними організаціями, зокрема, СОТ, ЮНКТАД, ЄС, ОЕСР тощо. Разом з тим, актуальність дослідження цієї проблеми в Україні не тільки не зменшується, але й зростає, особливо у контексті підготовки країни до асоційованого членства з ЄС.

Мета дослідження полягає у визначенні напрямів удосконалення протекціоністської політики української держави та шляхів підвищення ефективності державного регулювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Викладення основного матеріалу. Протекціонізм – це один із видів зовнішньоекономічної політики держави, спрямованої на стимулювання розвитку вітчизняної економіки, захист національної економіки від іноземної конкуренції та підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників на зовнішньому ринку, яка реалізується шляхом створення законодавчих та економічних перешкод на шляху вільної міжнародної торгівлі. В економічній науці, як відомо, протекціоністська доктрина сформувалася у XV ст. у політиці меркантилізму, і, незважаючи на ряд істотних недоліків, знаходить широку підтримку в наш час. Ця політика є протилежною доктрині фритредерства (вільної торгівлі), яка бере свій початок з класичної школи політичної економії (XVII ст.). Суперечка між цими двома доктринами триває уже не одне сторіччя, оскільки прихильники протекціонізму критикують доктрину вільної торгівлі, вважаючи її істотною перешкодою для зростання національного виробництва, зайнятості населення; їх опоненти – розглядають його як фактор обмеження свободи підприємництва і конкуренції. Тому в різні періоди історичного розвитку державна економічна політика схилилася то в бік свободи торгівлі, то в бік протекціонізму, ніколи не набуваючи жодної з екстремальних форм.

Ще з часів визнаного лідера класичної політичної економії Д. Рікардо та його теорії відносних (порівняльних) переваг у міжнародній торгівлі доведено, що від розвитку міжнародної торгівлі виграють усі країни, оскільки спеціалізація країни на випуску тих товарів, у виробництві яких вони мають найвищу відносну ефективність, у кінцевому рахунку дозволяє максимізувати добробут усього світу і кожної країни зокрема [1, с. 474]. Незаперечним є і той факт, що абсолютно відкритій економіці, у процесі функціонування якої без обмежень через національні кордони відбувався б рух товарів, робочої сили, технологій і капіталів, не мала і не має жодна держава. Відкритість економіки, насправді, передбачає пріоритетне врахування національних економічних інтересів.

Сучасні дослідження з цієї проблематики тільки підтверджують наявність суперечностей у поглядах економістів на доцільність реалізації політики протекціонізму, що, як правило, пояснюється неоднозначністю впливу такої політики на соціально-економічний розвиток країни в епоху глобалізації. Розглянемо ймовірні позитивні наслідки реалізації політики протекціонізму:

Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2014. – №1 (28)

- розвиток інноваційної активності та захист молодих перспективних галузей економіки;
- збереження робочих місць, збільшення попиту населення;
- захист внутрішнього ринку окремих видів товарів і послуг від надмірної іноземної конкуренції, у тому числі від проникнення на внутрішній ринок неякісних товарів іноземного виробництва;
- поповнення державного бюджету. Зокрема, за рахунок мита та митних зборів Україна формує до 40 % доходів загального фонду Державного бюджету (для порівняння – розвинуті країни – до 10 %) [2].

Тим часом, дослідники наводять низку аргументів проти такої політики, з якими не можна не погодитися:

- нерідко об'єктом підтримки стають неконкурентоспроможні і безперспективні підприємства;
- істотно послаблюються стимули національних підприємств до розвитку технічного прогресу і впровадження прогресивних технологій, наслідком чого стає зниження конкурентоспроможності національних товарів;
- протекціонізм зумовлює зростання цін на товари на внутрішньому ринку й веде до зниження соціального рівня життя переважної частини населення внаслідок торговельних воєн на світовому ринку;
- зростає ціна товарів на внутрішньому ринку за рахунок включення до неї митного збору, що знижує рівень добробуту населення;
- зростає тіньовий сектор через нелегальне ввезення товарів;
- дуже важко визначитися з питанням "перспективних" галузей з точки зору формування порівняльних переваг країни, а також знижуються стимули для підприємств, які в них функціонують;
- створення особливих умов для окремих підприємств порушує принцип захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності щодо дотримання інтересів всіх суб'єктів господарювання;
- порушуються умови ефективної добросовісної конкуренції, яка є запорукою економічного розвитку.

Не дивно, що сьогодні немає жодного економіста, який би вважав доцільною і ефективною політику протекціонізму у довгостроковій перспективі. Ще представник історичної школи політичної економії Ф. Ліст, усвідомлюючи втрати неминучі в результаті відмови від вільної торгівлі, переконував, що політика протекціонізму не має абсолютного значення і є виправданою лише як виховний засіб, спрямований на

розбудову продуктивних сил націй та вирівнювання економічного розвитку країни [3, с. 169]. К.Маркс також справедливо підкреслював, що система протекціонізму є штучним засобом фабрикивання фабрикантів, експропріації незалежних робітників, капіталізації національних засобів виробництва та життєвих засобів, насильницьким прискоренням переходу від старого способу виробництва до сучасного. Капіталістичні держави використовували систему протекціонізму "з метою пограбування власних народів, непрямо – шляхом захисних мит, прямо – шляхом експортних премій тощо" [4, с. 767]. На наше переконання, повна відмова від протекціонізму може також нанести непоправні збитки національній економіці.

Для України питання створення сприятливих умов для функціонування вітчизняних підприємств в умовах загострення конкуренції з боку іноземних компаній є особливо актуальним. У 2008 р. Україна отримала членство у Світовій організації торгівлі, привівши у відповідність митно-тарифну політику до вимог СОТ. Тому постає закономірне питання: як членство в цій організації вплинуло на ефективність вітчизняної економіки? Для цього порівнюємо показники зовнішньої торгівлі (табл. 1.)

Як бачимо з таблиці, зовнішньоторговельний оборот з 1996 р. по 2008 р. (до вступу України в СОТ) зріс у 5,3 рази. Значна лібералізація зовнішньоторговельного режиму з 2005 р., пов'язана зі вступом України в СОТ, спричинила істотне зростання як експорту, так і імпорту. Найбільші темпи їх зростання мали місце у 2008. – в перший рік вступу України в СОТ. Водночас найбільше падіння цих показників спостерігалось у кризовий 2009 р. У період 2010-2011 рр. спостерігалось незначне перевищення темпів зростання імпорту над експортом – 3-4%. Водночас навіть таке незначне перевищення спричинило зростання негативного сальдо торговельного балансу до 9 млрд. дол. США, що становить 5% всього зовнішньоторговельного обороту країни. Очевидно, що такі зміни зовнішньоторговельному обороті країни істотною мірою зумовлені зниженням середньої ставки ввізного мита (з 10,6 % у 2001 р. до 4,95 % – у даний час).

Таблиця 1

Динаміка зовнішньоторговельного обороту України
протягом 1996–2012 рр.

Роки	Експорт товарів та послуг, млн. дол.	Коефіцієнт зростання експорту	Імпорт товарів та послуг, млн. дол.	Коефіцієнт зростання імпорту	Зовнішньо-торговельний оборот, млн. дол.	Коефіцієнт зростання зовнішньоторговельного обороту.	Сальдо, млн. дол.
1996	14400,8	-	17603,4	-	32004,2	-	-3202,6
1997	14231,9	0,99	17128,0	0,87	31359,9	0,98	-2896,1
1998	12637,4	0,89	14675,6	0,86	27313,0	0,87	-2 038,2
1999	11581,6	0,92	11846,1	0,81	23427,7	0,86	-264,5
2000	14572,5	1,26	13956,0	1,17	28528,5	1,22	616,5
2001	16264,7	1,12	15775,1	1,13	32039,8	1,12	489,6
2002	17957,1	1,1	16976,8	1,08	34933,9	1,09	980,3
2003	23066,8	1,28	23020,1	1,36	46086,9	1,32	46,7
2004	32666,1	1,42	28996,8	1,26	61662,9	1,34	3669,3
2005	34228,4	1,05	36136,3	1,25	70364,7	1,14	-1907,9
2006	38368,0	1,12	45038,6	1,25	83406,6	1,19	-6670,6
2007	49296,1	1,28	60618,0	1,35	109914,1	1,32	-11321,9
2008	78696,7	1,6	92181,2	1,52	170877,9	1,55	-3484,5
2009	49294,0	0,63	50606,6	0,55	129303,3	0,76	-1312,6
2010	63164,6	1,28	66189,9	1,31	129247,3	1,0	-3025,3
2011	82186,4	1,3	88843,4	1,34	164523,8	1,27	-6747,5
2012	82337,4	1,0	91364,4	1,03	173701,8	1,1	-9097,0

Джерело: таблицю складено автором за даними Державної служби статистики України [5]

Водночас, на наше переконання, на зростання негативного розміру сальдо зовнішньоторговельного балансу тією чи іншою мірою вплинули й інші фактори, зокрема, затяжна фінансово-економічна криза, яка, на відміну від розвинутих європейських країн, в Україні не завершилася, фактичне погіршення інвестиційних та інших умов ведення бізнесу в Україні, що зумовило зниження темпів зростання промислового виробництва в країні; спотворення умов конкуренції на внутрішньому ринку країни тощо.

Підписання Україною асоційованого членства з Європейським Союзом мало створити сприятливі умови для вітчизняних товаровиробників щодо доступу на зовнішні ринки. Так, середня ставка мита в Україні для товарів з Євросоюзу мала знизитися вдвічі: з 4,95% до 2,42%, у той час як середня ставка мита Євросоюзу для українських товарів – аж у 15 разів: з 7,6% до 0,5% [6].

Таким чином, у нинішніх непростих умовах для Української держави необхідно прийняти виважену, обґрунтовану зовнішньоекономічну стратегію розвитку країни. Сучасна вітчизняна зовнішньоекономічна стратегія протекціонізму полягає в захисті окремих галузей економіки від конкуренції зарубіжних виробників. Захист від зовнішньої конкуренції забезпечується впровадженням підвищених митних тарифів, тимчасових надбавок до існуючої ставки мита на аналогічні імпортні товари, введенням нетарифних обмежень. Очевидно така стратегія створює тимчасові переваги на внутрішньому ринку і може стати підтримкою у створенні нових і відновленні діяльності старих підприємств. Але, на нашу думку, політика протекціонізму надзвичайно залежна від лобізму галузей в уряді і не може розцінюватись як довгострокова стратегічна перспектива, а відтак не є вагомим аргументом для іноземних інвесторів.

Розумна протекціоністська політика держави повинна бути орієнтована на перспективу і враховувати модифікацію ролі держави в сучасних умовах. Розмірковуючи над проблемами ренесансу держави в постіндустріальному суспільстві, відомий український економіст А.Гальчинський зауважує, що сьогодні "державна втрачає суто класовий характер і дедалі більше стає виразницею загальнонаціональних інтересів... У її діяльності пріоритетного значення набувають не стільки макроекономічні, а насамперед соціально-економічні функції" [7, с. 473]. У цьому контексті можна зауважити, що основні завдання державної протекціоністської політики мають бути спрямовані не на захист окремих підприємств, які не завжди приносять реальну користь суспільству, а на забезпечення підвищення конкурентоспроможності національної економіки та підвищення добробуту нації.

Це завдання має реалізуватися не тільки і не стільки через захист національного виробництва та необґрунтоване посилення позицій національних виробників на внутрішньому ринку, стільки через розвиток потенційних можливостей виходу вітчизняних підприємств на зовнішні

Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2014. – №1 (28)

ринки, а також якнайповніше використання переваг процесу глобалізації та світових ресурсів і ринків для економічного розвитку держави і зростання добробуту населення.

Крім того, політика протекціонізму має здійснюватися на таких засадах.

По-перше, захищені галузі мають отримувати додаткові фіскальні стимули у вигляді доступу до дешевих кредитів.

По-друге, тимчасова відсутність зовнішньої конкуренції на внутрішньому ринку має компенсуватися стимулюванням конкуренції між внутрішніми товаровиробниками.

По-третє, реалізація будь-яких протекціоністських заходів повинна супроводжуватися одночасним стимулюванням експорту. Причому ці стимули, як це не парадоксально, мають носити обов'язковий характер. Йдеться про те, що держава певним чином захищає внутрішнього товаровиробника при умові задіяння ним всього спектру потенцій і можливостей для виходу на міжнародні ринки. За таких умов збереження неефективних виробництв матиме короточасний характер з послідуочим поступовим перетворенням їх на ефективні, а у випадку зосередження уваги на лише на захисті інтересів внутрішнього товаровиробника виробника – веде до збереження неефективних виробництв у довгостроковому періоді. Показовим у цьому плані є досвід Японії.

Зокрема, держава може створювати стимулів для переміщення ресурсів у галузі з перспективою прориву на зовнішні ринки. Однак, якщо ці галузі не зможуть експортувати продукцію після декількох, встановлених програмою підтримки, років, то така підтримка припиняється. Подібна політика проводилася спочатку в Японії, пізніше у Південній Кореї, на Тайвані, в Гонконзі та Сінгапурі, а також у країнах Південно-Східній Азії і в Китаї і призвела до вагомих результатів.

Підтримуємо думку, що створення умов для зростання доходів українських підприємств, полегшення їх доступу на світові ринки та збільшення присутності вітчизняних товарів на внутрішньому ринку, має здійснюватися не за рахунок споживачів, а через розвиток добросовісної конкуренції, сприяння підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних виробників.

Висновки. На сучасному етапі доцільність реалізації політики раціонального протекціонізму в Україні не повинна ставитися під сумнів. Разом з тим, для того, щоб стати гідним суб'єктом у системі міжнародних

та міжекономічних відносин, маємо бути досить виваженими у прийнятті рішень щодо впровадження заходів протекціонізму у вітчизняну практику господарювання, враховуючи реальні втрати, які може понести держава, бачити суперечливі процеси, що виникатимуть при повній відмові від реалізації такої політики. З одного боку, не варто ігнорувати ті переваги, які несе в собі політика протекціонізму, що при ефективному її використанні стимулює майбутній розвиток вітчизняної економіки внаслідок створення конкурентоспроможних виробництв, а з іншого – не можна допустити руйнування стимулів і заохочень через створення необґрунтованих переваг для неконкурентоспроможних підприємств.

Протекціонізм не повинен підтримувати застарілі технології і структури виробництва, а сприяти їх модернізації. У цьому зв'язку на сучасному етапі розвитку української економіки необхідним є кардинальне оновлення методів, інструментарію та структури системи державного протекціонізму у усіх сферах економічного життя, чіткого розмежування функцій держави в цій сфері, підвищення відповідальності органів законодавчої та виконавчої влади, а також бізнес-спільноти.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням форм і методів протекціонізму в умовах глобалізації.

Література:

1. Рикардо Д. Начала политической экономии // Петти В., Смит А., Рикардо Д., кейнс Дж., Фридмен М. Классика экономической мысли: Соч. – М.: ЭКСМО-Пресс. – 2000. – с. 474.
2. Новікова І. Протекціонізм та вільна торгівля у митній політиці України // [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/471/1/PPRBS_25_30.pdf
3. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии: Т. I. Кн. I. Процесс производства капитала / Карл Маркс. – М. : Политиздат, 1988. – 891 с.
4. Лист Ф. Национальная система политической экономии, 1941.//25 ключевых книг по экономике. – Изд-во "Урал-LTD. – 1995. – С. 169.
5. [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Схвалено проект Угоди про асоціацію між Україною і ЄС // <http://www.info-kmu.com.ua/2013-09-18-000000pm/article/16112464.html>
7. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій. – К.: "АДЕФ-Україна". – 2010. – 572 с.

References:

1. Rykardo D. Nachala polytycheskoy ekonomyy // Petty V., Smyt A., Rykardo D., keyns Dzh., Frydmen M. Klassyka ekonomycheskoy misly: Soch. – M.: ЭКСМО-Press. – 2000. – s. 474.
2. Novikova I. Protektsionizm ta vil'na torhivlya u mytniy politytsi Ukrainy // [Elektronniy resurs] – Rezhym dostupa: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/471/1/PPRBS_25_30.pdf
3. Marks K. Kapytal. Krytyka polytycheskoy ekonomyy: T. I. Kn. I. Protsess proyzvodstva kapytala / Karl Marks. – M. : Polytyzdat, 1988. – 891 s.
4. Lyst F. Natsyonal'naya sistema polytycheskoy ekonomyy, 1941.//25 klyuchevykh knyh po ekonomyye. – Yzd-vo "Ural-LTD. – 1995. – S. 169.
5. [Электронный ресурс] – Rezhym dostupa: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Skhvaleno proekt Uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu i YeS // <http://www.info-kmu.com.ua/2013-09-18-000000pm/article/16112464.html>
7. Hal'chyns'kyy A.S. Ekonomichna metodolohiya. Lohika onovlennya: Kurs lektsiy. – K.: "ADEF-Ukrayina". – 2010. – 572 s.

Надійшла до редколегії 27.02.14

**Филук Г.М., д-р экон.наук, проф.,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко**

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНЫЕ ОСНОВЫ ПОЛИТИКИ ПРОТЕКЦИОНИЗМА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Рассмотрены теоретические основы политики протекционизма. Раскрыто современное состояние внешнеторгового баланса Украины. Сформулированы рекомендации по совершенствованию политики протекционизма в Украине.

Ключевые слова: протекционизм, внешнеторговый баланс, сальдо внешнеторгового баланса, конкуренция, таможенный тариф, таможенно-тарифное регулирование.

**Filyuk G., Ph.D., Prof.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv**

**THEORETICAL AND APPLIED PRINCIPLES
OF PROTECTIONISM UNDER GLOBALIZATION**

Theoretical foundations of protectionism are studied. The current state of foreign trade balance of Ukraine is revealed. Recommendations for improvement of protectionism in Ukraine are proposed.

Keywords: protectionism, foreign trade balance, balance sheet of foreign trade balance, competition, customs tariff, customs and tariff regulation.